

BOGDAN SOBOL (Warszawa)

O podstawie prawnej stosowania statutów i zwyczajów sądowych na Mazowszu w latach 1532—1540

I

Przeprowadzona po śmierci ostatnich książąt mazowieckich inkorporacja dziewięciu wschodnich ziem Mazowsza różniła się pod wieloma względami od dokonanych uprzednio inkorporacji ziemi rawskiej, gostynińskiej, sochaczewskiej i płockiej. Najważniejszym momentem tej ostatniej inkorporacji było przekreślenie zasady politycznej odrębności księstwa mazowieckiego. Fakt ten znalazł odbicie w nazwie, jaką przyjęto dla reszty przyłączonych do Korony w r. 1526 ziem mazowieckich, które określono mianem województwa mazowieckiego. Pierwsza kodyfikacja praw mazowieckich z lat 1531—1532 odnosiła się też tylko do wschodniego Mazowsza. Ziemie wcześniej przyłączone do Korony, jak wskazują na to np. zapiski z zachowanych ksiąg sądowych ziemi płockiej, rządziły się już prawem koronnym, a lokalne prawa i stare zwyczaje tych ziem miały jedynie znaczenie uzupełniające. W wyniku dążeń zmierzających do zachowania odrębności prawnej szlachta wschodniego Mazowsza nie przyjęła praw koronnych i zastrzegłszy sobie niezależność prawną w zakresie prawa sądowego, uzyskała potwierdzenie tej niezależności na sejmie piotrkowskim w 1529 roku. Celem umocnienia odrębności prawnej przystąpiono na Mazowszu do spisania dawnych statutów i zwyczajów mazowieckich. Na polecenie Zygmunta I zebrał się 5 marca 1531 r. w Warszawie sejm mazowiecki, który obradując pod przewodnictwem ówczesnego vicesgerensa i wojewody mazowieckiego Wawrzyńca z Prażmowa, dokonać miał zebrania i prawdopodobnie także wstępnego zatwierdzenia projektu zbioru praw. Zgodnie z mandatem królewskim chodziło tu o zebranie i spisanie samych tylko starych statutów i zwyczajów mazowieckich. Projekt zbioru miał być przedstawiony Zygmunтови I przez Prażmowskiego do zatwierdzenia na sejmie krakowskim w 1532 roku. Opinia, czy projekt sankcję królewską uzyskał, jest podzielona. Pierwsza wzmianka o zwodzie Prażmowskiego, podana przez Jana Daniela Janockiego, informuje, że zbiór

Prażmowskiego został za sprawą królowej Bony cofnięty¹. Przeciwno sankcji tego zbioru wypowiada się następnie Hipolit Kownacki², później Aleksander Maciejowski³ i wreszcie Alojzy Winiarz w szczegółowej pracy, w której porównał obie redakcje mazowieckie, a więc zbiory Prażmowskiego i Goryńskiego⁴. Do przeciwnego obozu należą Karol Dunin i Oswald Balzer. Praca Dunina⁵ nie traktuje zagadnienia wyczerpująco. Wysunął jednak Dunin w swoim czasie dosyć istotne argumenty, które przytaczane były później stale przez zwolenników sankcji. Ten stan rzeczy, kiedy zdania były podzielone, a wielu zagadnień związanych z sankcją nie umiano wytłumaczyć, skłonił Balzera do napisania pracy, której zamiarem było wyjaśnienie w sposób ostateczny sprawy sankcji zbioru Prażmowskiego⁶. Od tej pory nie było już innego opracowania, które zajmowałoby się tą sprawą i w historiografii naszej uznawany jest pogląd Balzera, według którego projekt tzw. zbioru Prażmowskiego został uchwalony na sejmie koronnym w Krakowie i uzyskał sankcję królewską dnia 29 stycznia 1532 r. Rozprawa Balzera zawiera niewątpliwie cały szereg pozytywnych i cennych wartości. Od tych bezspornych wartości, które znajdują się w pracy Balzera oddzielić jednak trzeba nieliczne dowody, które badacz ten zdołał zgromadzić na poparcie tezy o sankcji. Połączone z olbrzymią znajomością epoki ułamkowe wiadomości źródłowe stworzyły w tej rozprawie pozór skończonego dowodu, przemawiającego za sankcją zbioru Prażmowskiego. Namalowany kosztem wielkiego nakładu pracy obraz ówczesnej sytuacji był tak pociągający, że w rozprawie Balzera określona została nawet data dzienna potwierdzenia zbioru Prażmowskiego przez króla, mimo iż w gruncie rzeczy nie ma po temu żadnych bezspornych dowodów.

Rozważając ewentualności, które się nasuwają w wyniku rozwiązania tej zajmującej zagadki, Balzer widział dwa rozwiązania.

Jedno: że statut uzyskał zatwierdzenie i stał się prawem obowiązującym, drugie: że pozostał tylko projektem zamierzonej, ale w rzeczywistości nie do-

¹ Janociana, t. II, CVIII: ...*statuta quidem illa Bonae reginae instinctu potissimae fuisse suppressa, exemplari vetusto, quod Plociae in Bibliotheca ordinis Fratrum Praedicatorum servatur manu paulo recentiore est adscriptum...*

Za przedyskutowanie wielu zagadnień związanych z przedstawianą pracą składam podziękowanie prof. drowi Juliuszowi Bardachowi, prof. drowi Jakubowi Sawickiemu, doc. Stanisławowi Romanowi i mgr. Józefowi Płosze.

² Pamiętnik Warszawski, t. XVIII z r. 1820, s. 256 i 385 oraz r. 1821, s. 2 i 145.

³ Historia prawodawstw słowiańskich, t. VI, s. 180.

⁴ O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa, Kraków 1895.

⁵ Dawne mazowieckie prawo, Warszawa 1880, s. 16—30.

⁶ Oswald Balzer, W sprawie sankcji statutu mazowieckiego pierwszego z roku 1532, Kraków 1900.

konanej kodyfikacji. Pytanie, pisał (s. 12), czy pierwszy statut mazowiecki uzyskał zatwierdzenie królewskie „przedstawia pierwszorzędną doniosłość dla historii prawa mazowieckiego; od tego bowiem, w jakim duchu wypadnie rozwiązanie, zależeć będzie odpowiedź, czy Mazowsze w pierwszych latach po przyłączeniu do Korony, zostawało pod rządem samych tylko dawniejszych statutów książęcych, zresztą zaś nie spisane prawa zwyczajowe, czy też uzyskało zaraz wtedy osobny kodeks statutów, który w życie prawne tamtejszego społeczeństwa wnieść mógł ideę ładu i porządku, a zarazem zawiązek reform“.

Jak wiadomo, odrębność prawna Mazowsza w sposób stanowczy potwierdzona została w przywileju generalnym wydanym dla Mazowsza w roku 1529 w Piotrkowie. Przywilej ten następnie włączony został w całości do projektu zbioru Prażmowskiego i mimo, że poruszał wiele różnych zagadnień, opatrzonego został w zbiorze tytułem, który wybija na czoło przede wszystkim sprawę konfirmacji⁷. Sądzić można, że przywilej ten znalazł się w kodyfikacji Prażmowskiego w celu zaakceptowania dokonanego już przez króla potwierdzenia praw mazowieckich. Podobnie końcowy artykuł *consuetudinum approbatio* zbioru powołuje również w ostatnich słowach przywilej z 1529 r. jako podstawę prawną, na której oparta została kodyfikacja⁸. W związku z tym Balzer stwierdza, że przywilej generalny z 1529 r. był formalną podstawą wszystkich późniejszych kodyfikacji prawa mazowieckiego⁹. Przywilej piotrkowski w artykule *confirmatio statutorum et consuetudinum Ducatus Mazoviae* potwierdził Mazowszanom ich dawne prawo sądowe, które w praktyce niegdyś na Mazowszu obowiązywało. W tym przedmiocie nie było zasadniczych sprzeciwów, już bowiem w 1526 r. król zastrzegł, że potwierdzi Mazowszanom *eorum iura et privilegia iusta et honesta, legitimeque emanata ac libertates etiam iuste et legitime concessas a principibus Mazoviae defunctis, legitime imperantibus*¹⁰. Jest więc rzeczą pewną, że wszystkie w zasadzie prawa i zwyczaje mazowieckie, przedłożone królowi na sejmie krakowskim w 1532 r. do zatwierdzenia, mając już za sobą generalne, ogólne zatwierdzenie królewskie, wydane im na sejmie piotrkowskim w roku 1529, były na wcielonej do Korony części Mazowsza niewątpliwie prawem obowiązującym.

Sankcja królewska odnieść się miała w 1532 r. do zbioru prawa, który wyjaśniał, co należy uważać za prawo mazowieckie i usuwał sprzeczności, jakie w niektórych wypadkach z dawną w prawie mazowieckim na-

⁷ *Privilegium Serenissimi Regis Sigismundi de anno domini 1529 terris et nobilitati Masoviae concessum praemissa omnia iura, statuta et consuetudines confirmans, ratificans et approbans dei nomine invocato feliciter.*

⁸ Mk I, fol. 107: *iuxta confirmationem et privilegium Sacrae Regiae Maiestatis.*

⁹ Op. cit., s. 5.

¹⁰ *Litterae obligatoriae de iuribus et privilegiis ducatus Mazoviae confirmandis, Corpus Iuris Polonici, IV, 1, nr 90.*

rosły. Statuty i zwyczaje mazowieckie spisane, choćby nadal pozostały tylko projektem zbioru, przecież mając za sobą potwierdzenie sejmu piotrkowskiego z 1529 r. obowiązywałyby prawnie na Mazowszu, aż do czasu sankcji zbioru Goryńskiego.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że nawet sam zbiór Prażmowskiego, w wypadku gdyby uzyskał sankcję, nie wykluczał legalności i stosowności innych zwyczajów i statutów, przez pośpiech w zbiorze nie zamieszczonych. Stanowisku temu dano wyraz w artykule *consuetudinum approbatio*¹¹, zamieszczonym na końcu zbioru.

Rozprawa Balzera pozostaje w związku z pracą Dunina o dawnym prawie mazowieckim. Związek ten wyraża się między innymi w zasadniczej rozbudowie argumentacji Dunina, co Balzer uczynił z widoczną dużą znajomością przedmiotu. Jednakże na rozpatrzenie pozytywnych dowodów, które by przemawiały za sankcją zbioru w 1532 r. niewiele zostawił Balzer miejsca w rozprawie, która liczy blisko sto stron druku¹². W większości szczegółowo potraktowane zostały zagadnienia pośrednio tylko wiążące się ze sprawą sankcji i z kodyfikacjami mazowieckimi. Samych, pozornie pozytywnych dowodów było jednak niewiele. Z tego względu zmieściły się one, razem z omówieniem, na siedmiu zaledwie stronach tej dosyć dużej rozprawy.

Rozprawa, zmierzająca do ogarnięcia całokształtu sprawy i wyjaśnienia wszystkich wątpliwości pozostawia jednak drogę dla dalszych badań. Wskazuje ją sam Balzer pisząc na s. 57: „Nie pochlebiamy sobie, iżby się nam udało wyczerpać wszystkie, jakie dziś jeszcze istnieć mogą dowody o zatwierdzeniu i stosowaniu statutu pierwszego. Przypuścić można, że znajdą się one jeszcze, może wcale liczne, w aktach sądowych województwa mazowieckiego z czwartego dziesiątka lat wieku XVI. Kto znajdzie możność i zada sobie trud przejrzenia tych aktów, może przy niejednej sprawie sądowej spotka się z powołaniem statutu pierwszego, jako prawa obowiązującego, podobnie, jak w innych aktach sądowych powoływano nieraz wyraźnie obowiązujące w danym czasie ustawy“. Okoliczność, że Balzer nie wyzyskał materiału źródłowego, znajdującego się w księgach sądowych mazowieckich, stała się po-

¹¹ Artykuł ten brzmi: ... *Domini consiliarii et terrarum omnium nuncii unanimi voto et consensu omnes alias consuetudines, privilegia et articulos terrestres quibus incolae et nobiles universi in istis terris Mazoviae in omnibus actionibus et iudiciis actionibusque utuntur et uti solent ab antiquo, quas unacum aliis consuetudinibus et articulis hic inscriptis et recoollectis ob tam breve tempus conventionis istius colligere et conscribere non poterant in vigore suo et robore perpetuo conservaverunt iuxta confirmationem et privilegium regiae Maiestatis domini clementissimi. MK. I, fol. 106 v.*

U w a g a: w rękopisie Metryki Kor. I istnieją dwie foliacje. Winiarz w tabeli dołączonej do pracy *O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa* uwzględnił tylko jedną z nich. W niektórych miejscach tabela Winiarza informuje niezbyt dokładnie. Jest to jednak różnica najwyżej jednej strony.

¹² Balzer, op. cit., s. 51.

wodem ponownego podjęcia niniejszego tematu. Do prowadzenia badań składają również pewne luki w dowodzeniu Balzera. Wydaje się, że niektóre wzmianki źródłowe w ramach koncepcji Balzera pozostają niewyjaśnione, inne zaś można uważać za wyjaśnione niedostatecznie. Szczegółowe rozpatrzenie argumentów Balzera pozwoli zorientować się w tych lukach.

Dowody, przemawiające zdaniem Balzera na rzecz sankcji dzielą się na trzy grupy. Pierwsza grupa dowodów ma przekonać, że statut w rzeczywistości został *z a t w i e r d z o n y*, druga, że statut pierwszy został ogłoszony jako prawo obowiązujące, a trzecia, że statut pierwszy w najbliższych czasach po jego wydaniu był w praktyce *s t o s o w a n y*.

II

Pierwszym, zdaniem Balzera, dowodem, że zbiór Prażmowskiego został zatwierdzony, jest nadpis zamieszczony na czele spisu artykułów tego zbioru w tzw. rękopisie Metryki Koronnej nr I. Nadpis ten w skrócie brzmi: *Reperitorium in Statuta Ducatus Mazoviae per Serenissimum dominum dominum Sigismundum ... confirmata*¹³.

Interpretacja taka wydaje się błędna. Jest rzeczą od dawna bezspornie ustaloną, że powyższy rękopis zbioru Prażmowskiego¹⁴ nie należy do zespołu ksiąg kanclerskich i podkanclerskich Metryki Koronnej, ani też do Metryki mazowieckiej¹⁵.

Nie można jednocześnie przy tym przyjąć poglądu Teodora Wierzbowskiego, że połączenie Metryki Koronnej i mazowieckiej, a wraz z nimi i rękopisu Prażmowskiego, znanego obecnie jako Metryka Koronna I, nastąpiło dopiero w Petersburgu w roku 1796. Nadanie jednolitego układu archiwalnego i numeracji ciągłej całemu zespołowi Metryki Koronnej, pod którą rozumie się obecnie księgi kanclerskie i podkanclerskie, Metrykę mazowiecką i zbiór Prażmowskiego (pomijając inne jej części), dokonane zostało znacznie wcześniej. W rękopisach wrocławskiego Ossolineum znajduje się inwentarz metryki Koronnej, sporządzony w roku 1664 przez Stefana Kazimierza Hankiewicza, metrykanta kancelarii Wielkiej Koronnej, bezpośrednio po zwróceniu przez Szwedów polskich akt państwowych¹⁶. W inwentarzu tym obie Metryki, koronna i mazowiecka, spisane są już razem i połączone w jeden zespół. Zbiór Prażmowskiego figuruje tam na pierwszym miejscu, jako Metryka Koronna I¹⁷.

¹³ MK, I, fol. 1 nieliczbowane.

¹⁴ T. Wierzbowski, *Monumenta Iuris*, t. I, s. 1.

¹⁵ Adam Wolff, *Metryka mazowiecka. Układ pierwotny. Sposób rejestracji*, Warszawa 1929, s. 51.

¹⁶ Wiadomość o tym inwentarzu zawdzięczam drowi Z. Wójejkowi z Warszawy.

¹⁷ *Manuscripta Instituti Ossoliniani* II, 137, s. 7: *Sequuntur Libri Inscriptionum Privilegiorum et Recognitionum. 1 Liber Statuti Ducatus Mazoviae Sigismundi I. An-norum 1332 (!) et ...* (tu puste miejsce B. S.) *rubro corio opertus sub litera A nr. 1.*

Istniejące sygnatury na księgach zachowanego obecnie zespołu Metryki Koronnej, zgodne z numeracją z roku 1664, świadczą, że połączenie to musiało nastąpić wcześniej¹⁸. Mogło to się stać najpewniej już po roku 1538, kiedy w wyniku wojny „kokoszej” szlachta zażądała uporządkowania Metryki i zabezpieczenia wiarogodności dokonywanych w niej wpisów¹⁹. W związku z tym, Metryka mazowiecka, przekazana zapewne po roku 1536 do archiwum koronnego, oraz zbiór Prażmowskiego, mogły uzyskać w tym czasie wraz z resztą ksiąg Metryki Koronnej jednolitą numerację ciągłą. Tak więc istotnie, należałoby przyjąć, że zbiór Prażmowskiego mógł znaleźć się przed rokiem 1540 w ówczesnym zespole Metryki Koronnej.

Pozostaje jednak nadal tajemnicą, w jakich okolicznościach rękopis dostał się do archiwum królewskiego. Jest rzeczą wiadomą, że rękopis ten, jest kopią zbioru Prażmowskiego. Odpis zawiera błędy pisarskie nie poprawione, świadczące, że dokonano go bez większej znajomości przedmiotu. Przepisywała go ta sama ręka, która dokonała odpisu tegoż zbioru zachowanego w rękopisie wilanowskim. Rękopis wilanowski, oprawny w skórę, posiada wytłoczoną na oprawie datę wykonania formy sztancy, którą tłoczono oprawę. Jest nią rok 1537. Można więc przyjąć, że oba odpisy sporządzono przynajmniej w roku 1537, albo trochę później. Jeden odpis, wilanowski obecny, stanowił być może własność Mikołaja Sierakowskiego, znanego w tym czasie sędziego grodzkiego krakowskiego. Drugi, obecnie tom Metryki Koronnej I, zgodnie z napisem na nim umieszczonym, stał się własnością Zygmunta I. Użyteczność praktyczna obu rękopisów ustała już w roku 1540, po zatwierdzeniu zbioru Goryńskiego.

Z powyższych uwag zdaje się wynikać, że zbiór Prażmowskiego dostał się do kancelarii królewskiej na kilka lat przez sankcją i rozpowszechnieniem zbioru Goryńskiego.

Balzer pisze: ...zapisek [*statuta... confirmata* — B. S.] jest albo współczesny, albo co najmniej prawie współczesny, i jako taki posiada wszelkie znamiona wiarogodności, nabiera on większej wagi przez to, że znajduje się w egzemplarzu przeznaczonym widocznie do użytku kancelarii królewskiej, skoro rękopis dochował się pośród ksiąg tejże kancelarii. Przez to zapisek ten nabiera poniekąd znaczenia świadectwa urzędowego; i dlatego, gdybyśmy już żadnych innych nie posiadali dowodów na to, iż statut pierwszy uzyskał sankcję, byłby on sam wystarczającym argumentem, zwłaszcza skoro nic nie można przytoczyć na poparcie zapatrywania przeciwnego²⁰. Zapisek ten nie jest jednak urzędowym świadectwem za zatwierdze-

¹⁸ Uwagę na tę okoliczność zwrócili autorowi mgr Jerzy Senkowski i mgr Hieronim Weiss.

¹⁹ *Constituciones conventus Petricoviensis anno 1538, de libris seu registris cancellariae*, Vol. Leg., I, s. 260.

²⁰ Op. cit., str. 52.

niem zbioru praw mazowieckich w drodze sankcji królewskiej w 1532 r. Użyte w *Repertorium* zbioru słowo *confirmata*, odnosi się do przywileju piotrkowskiego z 1529 roku. Uzyskanie tej odpowiedzi możliwe jest po zbadaaniu rękopisu wilanowskiego.

Gdy się weźmie rękopis wilanowski, łatwo spostrzec, że na skórzanej oprawie widnieje złotymi literami wytłoczony napis:

Statuta Ducatus Mazovie unacum decretis iudiciariis per Regiam Maiestatem latis anno domini 1539.

Na pierwszej stronie, odwróciwszy okładkę, podobnie, jak w Metryce Koronnej I czytamy:

Repertorium in Statuta Ducatus Mazoviae per Serenissimum principem dominum dominum Sigismundum primum dei gratia Regem Poloniae, Magnum Ducem Lituaniae, Russiae, tociusque Prussiae, Mazoviae etc. dominum et haeredem confirmata, ordine Alphabetico transsumptum et conscriptum et primo de A.

Między tymi dwoma tytułami istnieje niewątpliwy związek, polegający na stwierdzeniu confirmacji statutów mazowieckich. Jednakże w roku 1539 nie potwierdzono żadnego zbioru praw mazowieckich, tym bardziej zaś zbioru Prażmowskiego, albowiem istniał już od roku 1536 gotowy zbiór Goryńskiego, potwierdzony 17 stycznia 1540 r.

Data 1539 nie ma żadnego uzasadnienia i jest zwykłą pomyłką pisarza, a raczej osoby, która introligatorowi dała wskazówki co do napisu, który miał być wytłoczony na skórce oprawy. Dowodzi tego artykuł końcowy przywileju z 1529 r., zamieszczonego w rękopisie wilanowskim, zatytułowany: *approbatio praemissorum*, gdzie pisarz w obu rękopisach (Metryka Kor. I i wilanowski) napisał: ... *Acta sunt hec in conventionem generali Piotrcoviensi feria secunda festi sancti Johannis Apostoli et Evangelistae que fuit dies XXVII mensis Decembris anni domini M^o D^o XXXIX* [w Metryce słownie: *tricesimi noni — B. S.*] *Regni nostri anno XXIII*²¹.

Był to chyba oczywisty błąd pisarski, który przedostał się następnie do tytułu na oprawę. Wyrażona w omówionym tytule wzmianka o confirmacji odnosi się więc raczej do przywileju królewskiego z 1529 r.²²

Omówiony błąd nie jest zresztą jedyny w tekście rękopisu wilanowskiego. Do szczególnie rażących błędów należy np. tytuł: *Aliud privilegium domini*

²¹ W 1539 r. odbywał się od listopada sejm koronny w Piotrkowie (zob. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich*). Mimo to data ta w całości odnosi się do przywileju wydanego na sejmie piotrkowskim 27 XII 1529 (zob. T. Wierzbowski, *Vademecum*).

²² Wymienione w tytule decreta iudiciaria nie wchodzą do opracowanego przez Mazowszan zbioru statutów.

*Ducis Boleslai Terrae Warschowiensis et Zacrocimensis consessum Anno 1572, gdzie powinno być 1472*²³.

Na poparcie poglądu, że zbiór Prażmowskiego sankcji królewskiej nie otrzymał, przytoczyć można nieznane dotąd oświadczenie kasztelana płockiego Jana z Wieczwny, złożone w sądzie warszawskim w maju 1532 r.²⁴:

...Et dominus pallatinus appellacionem praefati castellani admittere noluit allegans quod ab ordine et graniciebus non sit appellatio de consuetudine Masoviae.

Et ipse castellanus inhaerendo suis appellationibus et deductionibus dixit: luepes essent istae consuetudines, que derogarent auctoritati et dignitati Sacrae Maiestatis Regiae...

Et hicidem praefatus castellanus protestatus est ministeriali terrae Varsoviensis et nobilibus, quia dominus pallatinus cum dominis consiliariis multa statuta antiqua ducatus Masoviae immutavit, variavit et abrogando antiqua nova constituit et sanctivit, quod est officium proprium dignitatis et auctoritatis Regiae Maiestatis, secundum quae praetensa statuta iudicat, ideo castellanus ipse causas ipsius et actiones iudicarias nollebat et noluit neque vult iuxta huiusmodi novas praetensas constitutiones iudicari, donec fuerint per Sacram Regiam Maiestatem suscepta, approbata et per universam terram Masoviae auctoritate Regiae Maiestatis publicata, quae usque inhactenus Maiestati Regiae non sunt praesentata nec per Maiestatem Regiam approbata, sed illa dominus pallatinus in privato loco apud se tenet. Propterea dominus castellanus praefatis antiquis statutis interim uti et gaudere vult donec ut praemissum est per Sacram... aproba... .. alio ipsius castellan... .. est tempore antiqui statuti nondum auditum sed neque cogitatum erat de novis statutis, quae dominus pallatinus novissime condidit et solus apud se observat.

...ad id praefata Burbachowa replicavit dicendo, quod dominus pallatinus cum consiliariis nulla statuta condidit nova, nisi iuxta mandatum Regiae Maiestatis antiqua statuta et consuetudines confirmavit^a...

Dopiero po śmierci wojewody Prażmowskiego znajdujemy drugie, zupełnie niezależne od powyższego podobne oświadczenie, które wykazuje istnienie w r. 1533 nowej redakcji zbioru praw mazowieckich.

Tzw. *Postulata Masoviensium* na sejm koronny w 1534 r. (których nie wszystkie przekazy znał Balzer) stwierdzają:

„Rogetur Sacra Regia Maiestas... Item quod Maiestas Sua Regia statuta ducatus Masoviae per dominum palatinum modernum et consiliarios nec non

²³ Rękopis wilanowski z Archiwum Prywatnego Potockich nr 4, str. 117, AGAD.

²⁴ Akta ziemi i grodu warsz. 16, Replicationes Rakowiecz Varschova, fol. 426—428.

^a może consummavit.

nuntios terrarum Suae Serenissimae Maiestati Regiae porrigendum approbare et confirmare gratiose dignarent. Nam illa, quae olim magnificus dominus Prażmowski Celsitudini Suae ^a sine scitu et consensu omnium consiliariorum et nobilitatis terrarum ^a Cracoviae tradiderat, nondum erant revisa et confirmata ^b; in quo statuto, per olim dominum palatinum porrecto, continentur nonnulli articuli in gravamen et praeiudicium totius nobilitatis. Quos articulos olim dominus palatinus ultra voluntatem omnium consiliariorum et nobilitatis imposuit et induxit ^c; et ommissio plurimorum articulorum in eisdem statutis facta est propter conflagrationem aliquot sexternorum in domo vicariorum Varsaviensium, ubi eiusmodi statutum transcribebatur per notarium domini Popelski decani Varsaviensis ²⁵.

Wypowiedź kasztelana płockiego w zacytowanym urywku poświęcona jest specjalnie sprawie sankcjonowania i mocy obowiązującej zbioru Prażmowskiego, który miał być potwierdzony na sejmie krakowskim w 1532 r. Tym różni się ona od postulatów poselskich z Mazowsza na sejm w r. 1534, gdzie chodzi przede wszystkim o potwierdzenie drugiej, kolejnej redakcji zbioru praw mazowieckich. Oba przekazy źródłowe nie są też w pełni adekwatne. Z wypowiedzi kasztelana płockiego wynika, że pierwszy zbiór praw mazowieckich nie uzyskał sankcji królewskiej w 1532 r. i nie został na Mazowszu opublikowany, czemu nikt w toku procesu sądowego nie zaprzeczył. Wspomniana w zapisce mieszcanka Burbachowa starała się jedynie udowodnić, że Prażmowski nie dokonał żadnych zmian w statutach mazowieckich, a jak widać, oba przytoczone teksty zgodnie świadczą o czymś zupełnie przeciwnym.

Oświadczenie Jana z Wieczny zasługuje na uwagę ze względu na to, że powinien on brać udział w sejmie koronnym w styczniu 1532 r., na którym przedstawiony miał być do sankcji zbiór praw mazowieckich. Byłaby to więc niejako wiadomość z pierwszej ręki, tkwiąca w maju 1532 r. świeżo w pamięci.

Sytuacja prawna w dziedzinie prawa sądowego, w jakiej znalazło się Mazowsze po odmówieniu sankcji królewskiej dla zbioru praw, rodziła wątpliwości w zakresie stosowania prawa. W pojęciu wielu ludzi stare prawo mazowieckie nie było zupełnie identyczne z nowym zbiorem praw. Nie wiedziano czasem jakim prawem się posługiwać: starym prawem mazowieckim w jego oryginalnej postaci, zbiorem Prażmowskiego czy wreszcie w końcu prawem koronnym.

W materiałach sejmu krakowskiego z 1532 r., na którym dyskutowana była sprawa zatwierdzenia zbioru statutów mazowieckich, wśród wielu innych

a—a brak w przekazie cytowanym przez Balzera w pracy o sankcji.

b u Balzera: conformata.

c u Balzera: indixit.

²⁵ Por. Teki Naruszewicza 6, AGAD, s. 241 i Acta Tomicianiana w rkps. Czart., t. IX, nr 251, s. 285.

ustaw koronnych wydanych na tym sejmie, znajduje się konstytucja skierowana przeciwko naruszaniu prawa wolnej żeglugi na spławnych rzekach w Koronie. Zgodnie z tą konstytucją, potwierdzającą zresztą podobne postanowienia formułowane już od dawna na sejmach koronnych, winni naruszania wolności żeglugi podlegali karom oraz jurysdykcji starostów²⁶. Potrzeba tego przepisu wywodziła się z niedającego się pogodzić z barierami celnymi ciągle rozwijającego się handlu zbożem i produktami leśnymi.

Nieco inny stan prawny, niewątpliwie bardziej zachowawczy, obowiązywał na Mazowszu w okresie prac kodyfikacyjnych nad zbiorem Prażmowskiego. Statut ks. Konrada III z 1496 r. ustanawiał wprowadzić wolną żeglugę na Wiśle, Bugu i Narwi, ale jednocześnie czynił ustępstwo na rzecz zasady prywatnej własności odcinków rzek przylegających do dóbr szlacheckich. Statut ten postanawiał, że od Zielonych Świąt do końca roku uiszczane być mają, tytułem cła wodnego przy jazach położonych obok dóbr szlacheckich, opłaty w wysokości pół grzywny, niezależnie od ilości przepływających barek²⁷. Do statutu tego istniały, jak zdaje się wynikać z zapisek sądowych, szczegółowsze przepisy wykonawcze.

Obie, różniące się od siebie, sytuacje prawne na Mazowszu i w Koronie stały się podstawą sporu, którego przebieg rzuca pewne światło na sytuację, jaka wytworzyła się na Mazowszu po niezatwierdzeniu przez króla zbioru Prażmowskiego.

Latem 1532 r. na Narwi, niedaleko Serocka, zatrzymane zostały przy jazie powracające z Gdańska komiegi należące do biskupa płockiego Andrzeja. Jak głosi jeden z wniesionych później przez poszkodowanego do sądu grodzkiego zakroczymskiego pozwów, dziedzic z Gzowa: *... octo scaffas are-*

²⁶ Vol. Leg. I, 499, *Constitutiones Conventus Cracoviensis de anno domini 1532*. Na s. 503: *Postulantibus terrarum nunciis; ut libera sit navigatio fluviorum, in statutis dudum descriptorum, respondendum ex unanimi consensu consiliariorum nostrorum duximus et respondemus decernimusque praesentibus, ut fluviorum in statutis dudum super hac re confectis expressorum et aliorum navigabilium, obstacula, aggeres et alia quaevis impedimenta, cuilibet sursum, deorsumque naviganti, pervia reddantur: et ut contra secus facientes, per locorum capitaneos executio statutorum et poenae in illis descriptae extendantur.*

²⁷ MK I, fol. 35v. (zob. Bandtke Ius. Pol.). *Statuta nova domini ducis Conradi anno domini 1496*, fol. 37 v. *De libera via super fluvio Vyschla, Bug et Narew.*

Ex consuetudine antiqua fluvii Visla, Bug et Narew debent esse omnibus defluentibus liberi absque omni solutione theloneorum per omnia obstacula ab initio et tempore verris usque ad festum Pentecosten inclusive ita quod struibus et aliis vasis ac ligaturis per obstacula debet dari foramen sufficiens, quo libere fluitabunt et pertransibunt, absque aliqua peccuniaria exactione, post festa autem predicta omnibus difluentibus per dictos fluvios in omnibus abstraculis debet similiter dari foramen ad defluendum, a quo no plus dabit haeredi fluitans, nisi mediam marcam grossorum communis monetae, etiam si plures strues et vasa ad quaecumque ligaturas eiusmodi hoc foramine transirent, illa vice et insimul.

*stavit et detinuit et per obstacula sua seu sepes in libero unicuique flumine Narew libere permittere noluit, sed pignus videlicet anchoram a factore scaffarum violenter recepit. Quod pignus restituendo theloneum inconsuetum ab eo extorsit et recepit contra statuta et libertatem publicam*²⁸.

Faktor, kórego po odebraniu kotwicy zmuszono do zapłacenia cła, zawiadomił o tym wypadku biskupa. Biskup wniósł sprawę do sądu, opierając się na obowiązującym w ziemi płockiej statucie koronnym, wyrażającym zasadę, że Narew należy do rzek wolnych i pobieranie na niej cła jest bezprawiem²⁹. Strona pozwana nie chciała jednakże odpowiadać na pozew oparty na statucie koronnym deklarując swoją: *... ignoranciam constitutionum statuti praesertim Regni, quae nondum sunt nec fuerunt per praeconem terrestrem publicata ...*“.

Z tym oświadczeniem nie zgodził się z kolei sąd grodzki w Zakroczymiu, do którego wniesiono sprawę i uważając, że pozwany: *... theloneum inconsuetum a factore scaffarum extorsit et recepit ...*, rozstrzygnął sprawę według statutu koronnego: *... non obstante allegacionum [strony pozwanej S.] de praetensa ignorantia constitutionum statutorum, quae a multis retroactis annis in conventionibus generalibus et in novissima nunc praeterita Cracoviensi de unanimi consensu consiliariorum et nuntiorum sunt publicata et laudata ...* i skazał stronę pozwaną na zapłacenie kary w wysokości 60 grzywien.

Wydanie przez sąd zakroczymski pierwszej instancji wyroku, opartego na statucie koronnym potwierdzonym na sejmie krakowskim w styczniu 1532 r., na korzyść biskupa płockiego Andrzeja, spowodowało odesłanie sprawy do vicesgerensa mazowieckiego wojewody Wawrzyńca z Prażmowa. Ponieważ w sprawie tej chodziło o trzy jednobrzmiące wyroki: *... Dominus Palatinus decreta tria ... in toto cassavit et retractavit ex eo, quia contra statutum et consuetudinem terrae ducatus Masoviae existunt facta inhaerendoque statuto ducatus Masoviae Privilegio Sacrae Regiae Maiestatis approbato decrevit, quia dicti nobiles Procopius, Albertus et Felix de Gzowo prout recognitio ordinis terrestris testificatur ultra tempus et horam solitam in ipso obstaculo scaffas cum familia arestaverunt et retinuerunt iuxta consuetudinem. Ut factor, qui protunc scaffis fuit praefectus Reverendissimi Domini Episcopi Plocensis iuramentum corporale praestaret super damnum in expensis et sumptibus totae familiae scaffarum praefatarum factum ac retentione earum. Et super quantam summam pecuniarum factor iuraverit, dictis nobilibus Procopio, Alberto et Felici de Gzowo solvere Reverendissimo domino Episcopo Plocensi lucrum per penam generalem iudico, et piacznadzeszcza parti a qualibet scaffa arestata ad duas septimanas sub duplici poena LL, quam-*

²⁸ Zakr. grodzka wieczysta 3, fol. 234.

²⁹ Zakr. grodzka wieczysta 3, fol. 233 v. Zapiska z dnia 1 sierpnia 1532 r. w sprawie pomiędzy biskupem płockim Andrzejem a Prokopem z Gzowa o bezprawne wymuszenie i pobranie cła wodnego.

*vis sua Reverendissima Paternitas pro damnis in ipsa citacione non proposuit*³⁰.

Wojewoda mazowiecki uchylił więc trzy jednobrzmiące wyroki sądu grodzkiego w Zakroczymiu przeciwko dziedzicom z Gzowa, ponieważ wyroki te oparte zostały na statucie koronnym, co sprzeciwiało się zasadzie odrębności prawnej Mazowsza i było przeciwko statutowi mazowieckiemu potwierdzonemu przywilejem królewskim.

Vicesgerens wyrokiem swoim ogólnie uznał prawo dziedziców z Gzowa do pobrania cła od ośmiu wracających z Gdańska komięg biskupich. Znać jednak w tym wyroku chęć załagodzenia sprawy³¹, bowiem jednocześnie wojewoda mazowiecki stwierdził, że dziedzice z Gzowa pobrali cło *ultra tempus et horam solitam*. Za wykroczenie to i szkody stąd wynikłe, na stwierdzenie których faktor wezwany został do złożenia przysięgi, dziedzice z Gzowa obciążeni zostali nowym wyrokiem skazującym. Biskup Andrzej wyroku wojewody mazowieckiego jednak nie przyjął i uznając za słuszne poprzednio wydane w pierwszej instancji wyroki sądu grodzkiego w Zakroczymiu, zażądał apelacji w tej sprawie: ... *ad Sacram Regiam Maiestatem aut ad conventionem Regni cum decreto priori iuxta statutum Regni facto ab eo descendere nolens et circa illud conservari petens. Cui dominus palatinus appellationem ad Regiam Maiestatem denegavit et ad Conventionem generalem Regni ubi prius celebrabitur pro die sedecima post felicem ingressum SRM diem ingressus excludendo admisit*.

Jednocześnie również strona pozwana, niezadowolona z wydanego wyroku, zażądała apelacji w trybie przewidzianym według procesu mazowieckiego. Vicesgerens Prażmowski nie dozwolił jednak na żaden z żądanych przez strony sposobów apelacji, lecz uznając że sprawa w swej istocie należy do prawa wodnego, zgodził się przesłać sprawę na sejm walny koronny³².

Jest w powyższej sprawie jedno zdanie niejasne i pozostające w związku z przytoczonym wyrokiem vicesgerensa, a mianowicie wyrażenie, że dziedzice z Gzowa zatrzymali komięgi biskupa przy jазie *ultra tempus et horam soli-*

³⁰ Zakr. grodzka wieczysta, 3, *Ad convencionem Gzowo*, fol. 237, zapiska z dnia 7 września 1532 r.

³¹ Interpretację taką można przyjąć ze względu na osobę biskupa płockiego Andrzeja (1527—1535), o którym Wawrzyniec z Wszerecza pisał: ... *Andreas III Cricius vocatus, artibus bonis literisque sacris et humanis doctus, prudens, iucundus, affabilis, mundus et elegans, regi Sigismundo bene meritus et proceribus carus*. Monum. Pol. Historica VI, 614.

³² Zakr. grodzka wieczysta 3, fol. 237 v.: *Tandem ipsi oittati pecierunt solito progressu admitti appellationes terminum primum ad terminos generales et tandem ad Convencionem iudiciariam in ducatu. Et dominus palatinus attendendo causam pertinere ad ius aquaticum, que diffugia et prorogaciones sufferre non permittunt iuxta consuetudinem observare non admisit sed in conventionem generale Regni diem prefatum partibus prefixit et limitavit*.

tam. Powstają tu dwie ewentualności. Jedna, że komiegi te chciały przepłynąć jazy przed Zielonymi Świętami (tzn. przed 19 maja), aby uniknąć w ten sposób opłat celnych, druga, że po Zielonych Świętach istniały określone godziny przepływu statków przez jazy. W obu możliwych wypadkach dziedzice z Gzowa popełnili jakieś nadużycie, które nie naruszało wszakże ogólnej zasady wyrażonej w statucie Konrada III z 1496 r.

W toku procesu przed sądem pierwszej instancji pozwani szlachcice z Gzowa w składanych oświadczeniach nie dotyczyli w niczym sprawy sankcji, lecz bronili się tylko twierdzeniem, że statuty koronne na Mazowszu nie zostały ogłoszone. Również biskup uporczywie obstający przy pierwszym wyroku wydanym na zasadzie statutu koronnego podawał tym samym w wątpliwość moc obowiązującą statutów mazowieckich.

Wnioski jakie z tego procesu dają się wyciągnąć dla sprawy sankcji zbioru Prażmowskiego, można zebrać krótko. Sąd grodzki w Zakroczymiu, znał w sierpniu 1532 r. konstytucje i uchwały sejmu krakowskiego ze stycznia 1532 r., które — jak z toku procesu wynika — zostały ogłoszone. Gdyby wśród ogłoszonych ustaw sejmu krakowskiego znalazł się potwierdzony zbiór Prażmowskiego, do którego wchodzi statut z 1496 r., nie miałby sąd zakroczymski podstawy do oparcia się w wydanym wyroku na statucie koronnym. Sąd zakroczymski wyraźnie i wprost zaznaczył, że sprawa wolności żeglugi została ostatnio uregulowana na sejmie krakowskim w statucie koronnym. Nie ma podstaw do przypuszczenia, że sąd zakroczymski nie wiedział o istnieniu statutu mazowieckiego z 1496 r., odnoszącego się do sprawy jazów i cęł wodnych i potwierdzonego przecież razem ze wszystkimi prawami mazowieckimi przywilejem królewskim z 1529 r. Niezastosowanie tego statutu mogło być wynikiem pewnej dezorientacji, który z wymienionych statutów, mazowiecki, czy koronny, należy po sejmie krakowskim 1532 r. zastosować. Kiedy sprawa przyszła do vicesgerensa Prażmowski, uznając zasadę odrębności prawnej Mazowsza, wyraźnie zaznaczył, że kasuje trzy wydane w pierwszej instancji wyroki, ponieważ istnieje właściwy statut mazowiecki, potwierdzony przywilejem królewskim. Gdyby istnieć miała sankcja królewska dla przedłożonego na sejmie krakowskim w 1532 r. zbioru prawa mazowieckiego, to nie tylko sąd zakroczymski obowiązany byłby zastosować się do potwierdzonego zarazem statutu mazowieckiego z 1496 r., ale i vicesgerens Prażmowski powołałby zamiast przywileju nowsze i bliższe w czasie potwierdzenie królewskie z 1532 r. dla całego zbioru statutów.

Gdyby nadto istniała wątpliwość, na jaki przywilej królewski, potwierdzający statut mazowiecki z 1496 r. Prażmowski się powołał, to wątpliwość tę rozwiązuje inna zapiska sądowa zakroczymska z roku 1534³³. Jest to wyrok

³³ Zakr. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 356. *Decretum Trambki*.

w sprawie, która dotyczy m. in. unieważnienia dokonanego rozporządzenia ziemią. Powód zgłasza tu wniosek następujący:

... *Item. quia ista puella Jachna nunquam habuit maritum, sine quo non potuit facere aliquam perpetuitatem et inscriptionem porcionis suae, itaque ipsa inscriptio, quam isto modo fecit Jachna est invalida et insufficiens, quam peto cassari iuxta consuetudinem terrae scriptam, quae est per Maiestatem Regiam in conventionem Piotrcoviensi confirmata.*

W zapisce tej chodzi o zastosowanie artykułu ze zbioru Prażmowskiego, zatytułowanego: *virgines et puellae nobiles bona sua distrahere non possunt*³⁴. Podstawą, na której oparto zastosowanie tego artykułu nie jest więc sankcja królewska z 29 stycznia 1532 r., która udzielona być miała według Balzera na sejmie krakowskim. W zapisce powyższej wyraźnie jest mowa o sejmie piotrkowskim, a tym samym i o przywileju z 27 grudnia 1529 roku.

W księgach sądowych mazowieckich z lat 1532—1540 istnieją ponadto inne wzmianki, które świadczą, że podstawą, na której opierano moc obowiązującą praw mazowieckich stosowanych w sądach w tym okresie była nie sankcja królewska z 29 I 1532, jak dowodzi Balzer, lecz przywilej generalny Zygmunta I dla Mazowsza z grudnia 1529 r. I tak na przykład w sprawie prowadzonej w 1534 roku przed sądem komisarskim w Warszawie przy stwierdzeniu, że: *iurisdictio ducatus Mazoviae non est incorporata*, strona powodowa uzasadniając prawnie swoje stanowisko, podnosi, iż: *Regia Maiestas cum toto senatu nobilitatem totius ducatus Mazoviae speciali privilegio dignata est conservare circa constitutiones et consuetudines eiusdem ducatus antiquitus servatas*...³⁵. Podobnie również w rok później, także przed sądem komisarskim strona oświadcza: *iura mea, que sua Sacra Regia Maiestas per privilegium suum et consiliariorum suorum Regni dignata est approbare et confirmare*³⁶.

Również król, w mandacie z 9 sierpnia 1532 r., w którym poleca odbywanie roków sądowych w terminach zdawna na Mazowszu obserwowanych stwierdza: ... *Quia vero nos iura et consuetudines terrestres et subditorum nostrorum litteris nostris privatis immutare non intendimus, verum ubi quid similiter unanimo consensu subditorum nostrorum a nobis*

³⁴ MK, I, fol. LXXII, w części *articuli et consuetudines: Puellae vero et nobiles virgines parentibus orbatae, quae absque fratribus aut eorum filiis in bonis paternis aut maternis vel quibusvis haereditatibus sole remanserunt, sive habeant annos discrecionis sive non, non possunt alicui bona sua vendere, alienare et obligare, etiam cum consensu et sciencia amicorum et consanguineorum suorum, donec ad matrimonium pervenerunt.*

³⁵ *Decretum Radzymyno*, Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 514.

³⁶ Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 532. W tym wypadku może być mowa o dwóch przywilejach, a mianowicie z marca i grudnia 1529 wystawionych przez senat i króla dla Mazowsza.

*petuerent*³⁷. Wreszcie zasługuje także na uwagę, że mandat królewski z dnia 17 stycznia 1540 r., którym Zygmunt I udzielił sankcji zbiorowej Goryńskiego³⁸ nie dotyka w niczym sprawy sankcji, która by ewentualnie była udzielona zbiorowi Prażmowskiego. Byłaby to rzecz zgoła dziwna, gdyby taka sankcja miała istnieć. Nowy mandat królewski musiałby bowiem uchylić dawny mandat z 29 I 1532 r., który wprowadzałby w życie pierwszy zbiór praw mazowieckich. Jest to rzecz naturalna, jeżeli się weźmie pod uwagę, że mandat królewski zawierający sankcję jest równocześnie poleceniem stosowania zatwierdzonego prawa w sądach. Tymczasem w mandacie Zygmunta I mowa jest o przedstawieniu królowi zebranych w jeden zbiór konstytucji i zwyczajów: *qui in iudiciis, et quibusvis aliis negotiis in Ducatu Masoviae antiquitus recepti, et in hunc usque diem servati essent*.

Mandat z roku 1540 zdaje się zatem formułować tezę, że statutom i zwyczajom mazowieckim udziela się sankcji po raz pierwszy. Zdaniem Balzera za sankcją zbioru Prażmowskiego na sejmie krakowskim przemawia fakt wydania na tym sejmie czterech dekretów z datą 29 I 1532, które nawiązują do statutów i zwyczajów zebranych w zbiorze³⁹. Dekrety te zmieniające lub uzupełniające dawne przepisy mazowieckie mogą być jednak zarówno, nowelami do zbioru statutów, jak pisze Balzer, jak i, co jest prawdopodobniejsze, mogą być nowelami do odpowiedniego statutu, czy zwyczaju prawnego, traktowanego z osobna.

Balzer pisze . . . „Przyjmując . . . że statut zatwierdzenia nie uzyskał, stanęlibyśmy wobec dziwnej i trudnej do wytłomaczenia zagadki: dlaczego do ustawodawczego określenia przyszło tylko co do tych przedmiotów, których w projekcie brakowało i które po części były sporne (mężobójstwo, dziedziczenie kobiet) jak niemniej tych, które w projekcie urządzono w sposób nieodpowiedni (graniczenie królewszczyzn, zakłady); a natomiast nie przyznano mocy obowiązującej całej przeważającej ilości innych postanowień, które w projekcie zamieszczono i co do których nie było zasadniczej różnicy zdań ani po jednej ani po drugiej stronie . . .”.

Jest rzeczą naturalną, że na sejmie krakowskim w 1532 r. przyszło tylko do uregulowania spraw najpilniejszych, budzących oczywiste spory. Wprost dziwne byłoby jednoczesne ogłaszanie ustawy łącznie z nowelą w wypadku, gdy można było od razu skorygować odpowiedni przepis ustawy. Jeżeli idzie o dekret o mężobójcach to wznowienie statutu ks. Janusza III przez Zyg-

³⁷ Akta ziemi i grodu warsz. 17, fol. 119. *Litterae Regiae Maiestatis pro iudicandis terminis communibus*.

³⁸ Bandtkie, *Ius Polonicum, Proemium Constitutionum Masoviensium*, str. 367.

³⁹ *Decretum de haereditandis feminis nobilium* 29. I. 1532 Bandtkie, *Ius Pol.*, s. 414. *Litterae de componendis vadiis ante sententiam*, 29. I. 1532, Bandtkie, *Ius Pol.*, s. 416. *Litterae de bonis regalibus limitandis*, 29. I. 1532, Bandtkie, *Ius Pol.*, s. 417. *Decretum de homicidiis*, 29. I. 1532, Balzer, *W sprawie sankcji*.

munta I podyktowane być mogło dążeniem do zmiany statutu ks. Anny przeciwko mężobójcom, która na sejmie zakroczymskim w 1526 roku częściowo zmieniła a wreszcie anulowała statut ks. Janusza III z 1525 r. Balzer nie znał, w chwili pisania pracy o sankcji, statutu o mężobójstwie ks. Anny z 1526 r. Statut ten (dotąd niedrukowany) odnaleziony został przez Dąbkowskiego przy poszukiwaniu materiałów dla *Corpus Iuris Polonici*⁴⁰. Po sejmie krakowskim w 1532 r. powoływano zresztą, jak wskazują wyroki sądowe mazowieckie, nie tylko zatwierdzoną przez Zygmunta część dawnego statutu księcia Janusza⁴¹, lecz również i resztę tego statutu, przez Zygmunta nie uwzględnioną a do tej pory nieznaną i nigdzie nie opublikowaną.

Uważanie dekretu Zygmunta I o mężobójcach za część składową zbioru Prażmowskiego jest naszym zdaniem nie do przyjęcia⁴², a potwierdzenie statutu Janusza III z 1525 r. nie może być wiązane z udzieleniem sankcji zbiorowi Prażmowskiego. Balzer wydrukował w dodatku do pracy o sankcji wspomnianą połowę statutu Janusza III, nie znając wówczas oczywiście zmiany poczynionej przez ks. Annę w 1526 roku⁴³.

Statut o mężobójcach z 1525 r. został potwierdzony oddzielnie. Nie był on jednak na Mazowszu popularny, a treść jego budziła u wielu sprzeczność. Dlatego w Legacji sejmowej z 1534 r. znajdujemy zdanie: ...*Omnes domini et nuntii Masovienses testentur statutum illud, vigore cuius condemnatus est, neque in observacione unquam fuisse, neque de voluntate aut sententia ipsorum per dominum olim palatinum statutis Maiestati Regiae traditis insertum esse, ut pleraque alia per ipsum assumpta*⁴⁴.

W związku ze sprzeciwem posłów mazowieckich Goryński przyjął później do swego zbioru cały niemal statut ks. Anny z 1526 r. z wyjątkiem dwóch artykułów, a mianowicie *De invasione domorum* i *De excommunicatis* z pewnymi oczywiście przeróbkami⁴⁵. Świadczy o tym redakcja artykułu: *mulierem nobilem occidens aut percutiens*, stanowiąca pewną wskazówkę, upoważniającą do wysunięcia takiego twierdzenia⁴⁶.

⁴⁰ Materiały te obecnie przechowywane są w Ossolineum we Wrocławiu w tekach pod nazwą *Manuscripta Instituti Ossoliniani*.

⁴¹ *Decretum Ducymino in causa fratricidii: ...reviso statuto antiquo olim ducis Janussi et eiusdem confirmatione per Regiam Maiestatem plane in similibus causis disponenda*. Akta ziemi i grodu warsz. 15, fol. 1629.

⁴² Balzer, op. cit., s. 57.

⁴³ Oba teksty będą drukowane w przygotowywanym na podstawie nowoodkrytych rękopisów, pełnym i krytycznym wydawnictwie statutów mazowieckich.

⁴⁴ Acta Tomiciana, rkps. Bibl. Czart. t. IX, nr 249.

⁴⁵ Artykuły o krewnobójcach i zabiciu szlachcianki znajdują się również w dekrete Zygmunta I z 1532 r. O ile jednak do dekretu weszły w wersji Janusza III, a tyle do zwodu Goryńskiego w wersji ks. Anny (przez Goryńskiego przeredagowane).

⁴⁶ Porównanie różnych redakcji tego artykułu wygląda następująco:

Statut ks. Janusza z 1525 r. i dekret Zygmunta I z 1532 r. *Item, qui feminam*

Dekret o graniczeniu dóbr królewskich, wydany 29 I 1532 r., znosi niektóre artykuły zamieszczone w projekcie zbioru. Ta okoliczność potwierdza raczej pogląd, że zbiór Prażmowskiego po zatwierdzeniu dekretu o graniczeniu dóbr królewskich pozostał nadal tylko projektem a znowelizowany został sam zwyczaj prawny, ewentualnie statut mazowiecki o rozgraniczaniu dóbr.

Pozostałe dwa dekrety: o zakładach i dziedziczeniu kobiet nie dostarczają argumentów za lub przeciw sankcji zbioru Prażmowskiego, wyjąwszy może ten ostatni dekret, do którego posiadamy wiadomość źródłową (mandat Zygmunta I), że w najbliższym czasie po sejmie krakowskim nie zawsze był stosowany: *... quod si decretum nostrum seu constitutio ipsa de non redimendo deinceps sexu femineo de bonis ipsarum compositione aliqua [in] conventu generali Cracoviensi superiori anno edita, vobis penitus esset incognita.*

W dalszych słowach Zygmunt I zwraca się do sędziów mazowieckich: *... ne se intromittant iudices quicumque ad cognitionem causarum pro redimendis feminis compositione bonorum, donec nos constitutionem super hoc novam publice ediderimus. Itaque nolumus vos et nunc pretendi aliquam ignoranciam de constitutione ipsa, qua compositiones seu taxationes eiusmodi constitutionem nostram. Cracoviae in conventu factam, ac alia complura decreta in talibus ultimo per nos lata vos omnino conservetis et conservari studeatis et alia facere non ausuri pro gratia nostra. Datum in Zadybie in*

nobilem cuiuscunque status interfecerit, convictus per amicos eius ut supra scriptum est infamis erit, et pro capite occiso feminae summam supra positam nonaginta sex sexagenas solvere tenebitur. Et insuper pro poena nobis pertinente sexaginta marcas numeri et monetae Cracoviensis solvere debet.

Statut ks. Anny z 1526 r. *Si quis feminam nobilem cuiuscunque status interfecerit, talis qui se testibus plenis et non suspectis iustificare non poterit, summam pro capite nobili consuetam parti laesae et insuper poenam dictam Ruchą ex antiquo solitam, videlicet sexaginta marcas numeri et monetae Polonicae pro fisco ducali solvere debet et praesentibus erit astrictus.*

Zbiór Goryńskiego z 1540 r. (wyd. Bandtkiego). *Mulierem nobilem occidens aut percutiens Si quis feminam nobilem cuiuscunque status interfecerit, si testibus plenis et non suspectis se iustificare non poterit, extunc summam pro capite nobili consuetam parti laesae, et insuper poenam dictam ruchą, ex antiquo solitam, aequalem summae capitis, videlicet sexaginta marcas numeri et monetae Polonicae pro fisco principis terrae iustius solvere debet et praesentibus erit astrictus.*

Qui vero talem feminam percusserit et vulneraverit, si iure victus fuerit, duplicata vulnera nobilium mulieri percussae et quindecim sexagenas grossorum pro poena dicta ruchą principi terrae solvere debet, iuxta veterem consuetudinem.

a W podobnej redakcji artykuł ten znajduje się w rękopisie gdańskim zbioru Prażmowskiego. Brak tam tylko słowa duplizierte w końcowej jego części.

*octava Corporis Cristi feria quinta anno domini 1533. Regni nostri anno vigesimo septimo. Ad mandatum SRM proprium*⁴⁷.

III

Drugą tezę Balzera jest twierdzenie, iż statut pierwszy został ogłoszony jako prawo obowiązujące. Za dowód na to, jedyny zresztą, podaje Balzer ustęp z Postulatów Mazowieckich z 1534 r.: ...*In quo statuto* [tj. w statucie pierwszym — B. S.] ...*continentur nonnulli articuli in gravamen et praeiudicium totius nobilitatis. Quos articulos olim dominus palatinus* [Prażmowski — B. S.] *ultra voluntatem omnium consiliariorum et nobilitatis imposuit et indixit*⁴⁸.

Tekst ten przyjmuje Balzer za odbicie formułki promulgacyjnej przypuszczalnego mandatu Zygmunta I, skierowanego do vicesgerensa z poleceniem ogłoszenia na Mazowszu uchwalonego przez sejm krakowski w 1532 r. zbioru prawa obowiązującego. *Indixit* — pisze Balzer „nie może znaczyć nic innego, jak tylko: zapowiedział, ogłosił; sens zdania jest zatem taki: Prażmowski nie tylko w statucie poczynił samowolne dodatki, ale je zarazem ogłosił jako prawo obowiązujące.

Tak więc ze strony samych przeciwników Statutu poświadczony mamy szczególnie iż nastąpiła jego publikacja. Wprawdzie jest to mowa o ogłoszeniu samych tylko dodatków vicesgerenta; ponieważ jednak według twierdzenia Mazowszan z roku 1531, weszły one w skład statutu, przeto nie można rzeczy pojmować inaczej, jak tylko, że dodatki te razem z całym statutem ogłoszone zostały. Gdybyśmy zaś, ze względu na poprzednie nasze wywody, przyjąć chcieli, że pod owymi dodatkami rozumiana jest wyłącznie ustawa o mężobójcach, która wyszła w kształcie osobnego dekretu królewskiego, to zawsze jeszcze utrzymywać by należało twierdzenie o publikacji całego statutu; stanowi ona bowiem integralną część jego tekstu“.

Dekret o mężobójcach nie jest integralną częścią statutu pierwszego. Uwagę na to zwrócił już Winiarz⁴⁹, co zresztą Balzer pominął milczeniem. Sprawdzenie oryginalnego tekstu Postulata Masoviensium w Tomicjanach pozwoliło stwierdzić, że we wzmiankowanym przez Balzera tekście nie użyto słowa *indixit* lecz *induxit*⁵⁰. Błąd ten poprzednio wkraśl się (praw-

⁴⁷ Akta ziemskie powiatu tarczyńskiego 9, *Litterae regales in causa Danyewicze*, fol. 221.

⁴⁸ Rkps Czart., nr 272, s. 286.

⁴⁹ Op. cit., s. 13: „Prażmowski oddał swój zbiór królowi w Krakowie do zatwierdzenia nie wiadomo kiedy, w każdym jednak razie dopiero po 30 stycznia 1532 r. [29 I — B. S.], dekret królewski *de homicidiis* noszący tę datę nie tylko do niego jeszcze jest adresowany, ale nadto znajduje się już w jego zwodzie”.

⁵⁰ Por. Czart., sygn. 251, nr mikrofilmu 1295.

dopodobnie w druku) do ustępu cytowanego przez Winiarza⁵¹. Winiarz nie przyjmował iżby statut pierwszy miał być przez Prażmowskiego ogłoszony. Słowo *induxit*, o które tu chodzi, jest stosowanym zwykle w statutach i aktach prawnych tego okresu powtórzeniem, mającym na celu wzmocnienie znaczenia użytego w zdaniu czasownika. W tym warunkach zwrot *imposuit et induxit* znaczy to samo, a mianowicie tylko jedynie to, że Prażmowski włączył do statutu pierwszego niektóre artykuły na szkodę szlachty. I nic więcej. W związku z tym cały wywód Balzera o znaczeniu słowa *indixit* upada, jako nie mający oparcia w podstawie źródłowej. Podnieść trzeba także inną, dodatkową okoliczność: według przyjętego na Mazowszu zwyczaju, ogłaszanie aktów prawnych, czy też innych dokumentów, które miały dojść do publicznej wiadomości, należało do obowiązków woźnego, a nie wojewody. O praktyce takiej świadczą liczne zapiski w księgach sądowych mazowieckich. Dopiero też z chwilą publikacji akt prawny wchodził w życie. Można by wprawdzie przyjąć, że Balzer nie miał na myśli bezpośredniego ogłoszenia przez wojewodę Statutu pierwszego zawsze jednak, zgodnie ze wspomnianą praktyką, zbiór Prażmowskiego powinien być ogłoszony przez woźnego we wszystkich ziemiach mazowieckich. Zeznanie o tej publikacji powinno być oblatowane w księgach sądowych. Mimo poszukiwań nie udało nam się takiej zapiski odnaleźć.

Poszukiwania takie czynił również Balzer, o czym świadczą jego słowa: „Dekretu królewskiego, zatwierdzającego Statut pierwszy, nie przechował nam żaden z jego rękopisów; tem różni się jego tekst od Statutu drugiego na którego czele znajduje się taki dekret. Nie można jednak z tego powodu podnosić jakichkolwiek wątpliwości przeciw poprzednim wywodom o sankcji Statutu, nawet bowiem w konstytucjach sejmowych, za Zygmunta I drukowanych, opuszczano częstokroć formułki zatwierdzające, poprzestając na podaniu samych tylko postanowień sejmowych, w stosowne artykuły ujętych... Nie ma też dekretu potwierdzającego nasz Statut w księgach kancelarii królewskiej; wszelako i ten wzgląd nie zachwiewa w niczem poprzednich naszych spostrzeżeń. Do ksiąg tych zapisywano wprawdzie zazwyczaj uchwały sejmowe i rozporządzenia królewskie, nie była to jednak reguła bez wyjątku. Niejednokrotnie w zwykłych księgach sądowych... spotykamy rozporządzenia królewskie, niekiedy nawet dekrety sejmowe, których napróżno szukalibyśmy w księgach kanclerskich czy podkanclerskich. Ażeby nie wybiegać daleko poza przedmiot zwracamy tylko uwagę na to, że nie ma w tych księgach żadnej z czterech omówionych nowel mazowieckich z r. 1532, jak niemniej, co ważniejsze, i w tym wypadku stanowcze, nie ma tu także dekretu królewskiego z r. 1540, zatwierdzającego Statut mazowiecki drugi“⁵².

⁵¹ Op . cit., s. 13.

⁵² O. Balzer, *W sprawie sankcji*, s. 66.

Zbiór Goryńskiego ogłoszony został drukiem, podobnie jak i zatwierdzający go dekret królewski. Istotnie, nie udało się odnaleźć w księgach sądowych tego dekretu, jak również odpowiedniej publikacji woźnego. Niezgodne jest jednak z prawdziwym stanem rzeczy twierdzenie Balzera, że nie ma w księgach sądowych żadnej z czterech nowel mazowieckich z 1532 r. Jedną z tych nowel, a mianowicie statut o mężobójcach w dekreście Zygmunta I udało się odnaleźć w zapiskach sądowych zakroczymskich oraz warszawskich, oblatowaną i ogłoszoną przez woźnych w połowie 1532 roku⁵³. Następnie statut ten znowu ogłoszony został przez woźnego w Nowymmieście w roku 1537⁵⁴.

Z obu przytoczonych publikacji niewątpliwie jasno wynika, że dekret (statut) o mężobójcach został ogłoszony osobno, a nie razem z całym zbiorem Prażmowskiego, jak tego dowodził Balzer, pisząc: „... nie można rzeczy pojmować inaczej, jak tylko że dodatki te razem z całym Statutem ogłoszone zostały”⁵⁵.

Związek ten starał się Balzer podkreślać na skutek tej okoliczności, że statut ten przepisany został przez kopistę razem z całym zbiorem praw⁵⁶. Przez podkreślenie związku zbioru praw z niewątpliwie sankcjonowanym przez króla statutem o mężobójcach w 1532 r. zarówno Dunin jak i Balzer pragnęli dowieść sankcji zbioru Prażmowskiego. Fakt osobnego ogłoszenia potwierdzenia królewskiego dla statutu o mężobójcach ks. Janusza III znacznie osłabia to dowodzenie.

Sprawą szczególnie nadającą się do osobnego rozważenia jest artykuł *De necessitate intromissionis*, który sformułowany najpierw w zbiorze Prażmowskiego, wszedł również później w nieco odmiennej wersji do zbioru Goryń-

⁵³ Zakr. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 77 v. *Constitutiones Homicidiorum. Joannes de Zaramby preco terrestris Zacrocimiensis in iudicio stans publice recognovit, quia ex mandato et commissione magnifici domini palatini Ducatus Masoviae hicidem residentis omnes et singulos articulos in litteris Sacrae Regiae Maiestatis infrascriptis contentos et expressos omnibus nobilibus pronunc congregatis voce preconica publicavit et proclamavit iuxta tenore eorum. Quos totum iudicium cum ea qua decuit reverencia suscepit et in librum inscribi et induci admisit.*

Zob. także Akta ziemi i grodu warsz. 15, fol. 1189.

⁵⁴ Zakr. grodzka wieczysta 2, fol. 76. *Publicatio homicidiorum statuti. Nobilis Jeronimus de Ponyathy preco Novomiensis in iudicio stans palam recognovit, quia ab ordine Regio et iure datus et missus hodie terminorum in circulo, statutum homicidiorum per Illustrem dominum dominum Janussium ducem Masoviae predecessorum Sacrae Regiae Maiestatis immediatum sanctitum et ab eadem Sacra Maiestas Regia litteris patentibus approbatum et innovatum in omnibus articulis et conditionibus ad noticiam omnium et singulorum deducendo publicavit et proclamavit illudque statutum in librum terrestrem Zacrocimiensem inductum fore demonstravit iuxta commissionem domini palatini Masoviae etc.*

⁵⁵ O. Balzer, *W sprawie sankcji*, s. 55.

⁵⁶ O. Balzer, *W sprawie sankcji*, s. 65.

skiego⁵⁷ i wraz z nim doczekał się zatwierdzenia 17 I 1540 r. W artykule tym sejm mazowiecki zalegalizował zasadę, która zwyczajowo, choć nie obowiązująco, była stosowana na Mazowszu od lat już przeszło czterdziestu, że prawne posiadanie ziemi zaczyna się od intromisji zeznanej przez woźnego do ksiąg ziemskich. Goryński zaznaczył, że artykuł ten obowiązuje od dnia 5 marca 1531 r. Tak sformułowany przez Goryńskiego przepis pozwolił Duninowi i Balzerowi wysunąć twierdzenie, że artykuł *De necessitate intromissionis* walnie przemawia za sankcją zbioru Prażmowskiego właśnie ze względu na swoją moc wsteczną⁵⁸.

Balzer zwłaszcza przedstawia omawiany artykuł jako dowód na trzecią swoją tezę, a mianowicie, że statut pierwszy jako zbiór, który uzyskał sankcję królewską w 1532 r., stosowany był przed rokiem 1540 w praktyce sądowej na Mazowszu. Zdaniem Balzera, przypuszczenie, iż zastosowano ten przepis wstecz do 1531 r. bez oparcia go o dawniej wydaną ustawę, jest nielogiczne. Szlachta „nie kręciłaby sama w ten sposób bicia na siebie” i nie wprowadzałyby zamieszania do tak ważnej dziedziny stosunków prawnych, jaką był obrót ziemią. Toteż, pisze Balzer, „przepis statutu drugiego skierowany był tylko przeciw tym, którzy wbrew wyraźnym postanowieniom obowiązującego prawa stosowali się jeszcze do starego zwyczaju, poprzednio już zniesionego”⁵⁹.

Podobnym tłumaczeniem tego artykułu Balzer zakłada, że w latach 1532—1540 część szlachty nie stosowała się do prawnie obowiązującego przepisu. Nie dostrzega przy tym, że nieprzestrzeganie tego artykułu w praktyce dawałoby stronom przed sądem okazję do roszczeń, w wyniku których sądy musiałyby uznawać pretensje do ziem, których posiadaczom brakowałoby intromisji⁶⁰.

„Jest zresztą — pisze dalej — mimo wszystko, pewna niedokładność w omawianym przepisie. Statut pierwszy nie obowiązywał bowiem od dnia 5. III. 1531 r., ale od nieco późniejszej daty (wg Balzera od 29. I. 1532)”⁶¹. i dlatego, zasadniczo rzecz biorąc, należałoby dopiero od owego terminu późniejszego stawiać wymagania nowych formalności przy wwiązaniach. Przyczyna leżała w tem, że w tekście Statutu pierwszego, jakim rozporządzano przy dokonywaniu redakcji drugiej, nie było wskazówki co do rzeczy-

⁵⁷ Bandtkie, *Ius Pol.*, s. 393.

⁵⁸ K. Dunin, *Dawne mazowieckie prawo*, s. 22: „Podobnież przyjąć należy, że zwód ten uzyskał w swoim czasie sankcję monarszą, czego dowodzi... uznanie w zwodzie Goryńskiego roku 1531 za termin *a quo*, od którego wprowadzenia w posiadanie wwiązanie jest konieczne”. — Balzer, op. cit., s. 55 i 56.

⁵⁹ O. Balzer, *W sprawie sankcji*, s. 56.

⁶⁰ Por. niżej zakroc. ziem wiecz. rel. 33, fol. 16 i 17 zapiska Przyborowice.

⁶¹ Zob. w sprawie sankcji statutu mazowieckiego pierwszego, s. 62.

wistej daty jego sankcji; dlatego oparto się o jedną z dat, która w tekście tym znajdowała się, tj. datę zebrania sejmiku mazowieckiego, który projekt Statutu uchwalił⁶². Widać więc, że umieszczenie w artykule *de necessitate intromissionis* daty 5. III. 1531 r. Balzer uznał za pomyłkę. Pogląd ten nie ma jednak oparcia w źródłach. W zapiskach zakroczymskich z roku 1540 znajduje się wyrok wojewody mazowieckiego, dotyczący sprawy obowiązku intromisji. W wyroku tym wojewoda w następujących słowach określa termin a quo, od którego obowiązywała intromisja: ...*intromissio super quasvis empciones, obligaciones in usu non habebatur hoc in ducatu ad tempus quo consuetudines terrestres et statutum circiter novem annos sunt descriptae et recollectae*⁶³.

Stwierdzenie wojewody, że przepis o intromisji obowiązuje od czasu zebrania i spisania pierwszego Statutu, a więc od 5. III. 1531 r., przekreśla przypuszczenie o pomyłce redaktorów II zbioru statutów. Stoi ono wprawdzie w sprzeczności z tym co napisał Balzer, który wyznaczył obowiązywanie przepisu o intromisji od 29. I. 1532 czyli od ustalonej przez siebie daty sankcji zbioru Prażmowskiego, ale ta różnica w datach dosyć dobrze służy sprawie dokonania rewizji poglądu Balzera o sankcji. Ta pozornie niewiele znacząca pomyłka, którą Balzer określił mianem pewnej niedokładności, ma zasadnicze znaczenie. Znaczenie to polega na tym, że mocy obowiązującej artykułu *de necessitate intromissionis* nie można było rozciągnąć wstecz do ustalonej przez Balzera daty sankcji, tj. do 29. I. 1532, ponieważ tej sankcji nie było. Z tego względu przesunięto ją do daty zebrania się sejmiku mazowieckiego, który wprowadził obowiązek intromisji, tj. do 5. III. 1531 r.

Ta dla Balzera poważna w skutkach konkluzja nie mieściła się w ramach jego koncepcji i nie znajdowała w niej uzasadnienia. Balzer usiłował tu dać wyjaśnienie, przy którym jednak nie pozostało nic innego jak przyjąć, że współcześni już po ośmiu latach zapomnieli datę sankcji zbioru Prażmowskiego. Taka teza musi jednak powiększyć nieufność do proponowanej przez Balzera koncepcji. Dodajmy, że Balzer nie dysponował pełnym tekstem artykułu *De necessitate intromissionis* w wersji zbioru Prażmowskiego. Pełniejsza wersja, ustalona na podstawie porównania rękopisu wilanowskiego ze znanym obecnie tzw. rękopisem gdańskim⁶⁴, wprowadza pewne nowe akcenty do rozumienia tego artykułu i dlatego warto ją tutaj przytoczyć *in extenso*.

W wersji tej artykuł *De necessitate intromissionis* według rękopisu gdańskiego brzmi jak następuje⁶⁴:

⁶² Zakroc. ziemskie dissoluta 1, *Ad convencionem Rampkowo*, fol. 490.

⁶³ WAP Gdańsk, sygn. 300/Gg 11. O rękopisie tym szerzej pisze mgr Stanisław Russocki przy omawianiu kodyfikacji mazowieckich.

⁶⁴ Miejsca brakujące w rkps. wilanowskim oznaczone są kursywą.

Quicumque aliquis acquirit bona aliqua haereditaria, sive titulo perpetuo sive a—a obligatorio aut ex re iudicata sive alio^b quocumque modo de necessitate iuris per praeconem terrestrem se^c ministerialem proprium, ab officio terrestri receptum debet induci et intromitti in talia bona manifeste, ut nullum lateat novi domini in illis bonis possessio. Qui aliquod ius aut interesse^d habere se pretendit^d ad eadem ex^e haec intromissio^f a data praesentis convencionis^f ex recognitione praekonis debet inscribi et induci in librum terrestrem sub actu iudiciali in terminis communibus et districtu proprio ubi praedicta bona consistunt a qua intromissionis inscripcione omnis praescripcio et diuturnitas terrestris in omnibus bonis perpetualiter aquisitis, accipit initium et firmitatem. Quae intromissio licet ab antiquo non observabatur^g commoniter, h^h ex nunc tamen a presenti convencione^h de consensu omnium tam consiliariorum quam nunciorum, terrestruim est iⁱ approbata et institutaⁱ initiumque vigorem i—j necessitatem praesertim in omnibus perpetuitatibus a modo accepit et habere debet in perpetuum.

Z podanego przepisu widać, że sejm mazowiecki potwierdził i wprowadził w życie artykuł *De necessitate intromissionis* już w r. 1531. Jest to zgodne z charakterem sejmu mazowieckiego w latach 1526—1540, który w tym okresie miał prawo wydawania laudów czy konstytucji, regulujących poszczególne zagadnienia prawa sądowego. Mogły się tylko nasuwać wątpliwości, czy wskutek braku sankcji królewskiej dla całego zbioru prawa, artykuł *De necessitate intromissionis* posiadał w latach 1532—1540 moc prawną.

W ujęciu sformułowanym przez Goryńskiego stwierdzono jednak, że przepis obowiązuje od 5 III 1531 r. W ten sposób wątpliwość została usunięta. Nie wadziło to oczywiście w międzyczasie w niczym stosowaniu samego zwyczaju, od dawna na Mazowszu praktykowanego.

Zwyczaj ten jednak nie był traktowany obowiązująco.

Przekonuje o tym interesujący zapis sporu pomiędzy Przyborowicami (pow. zakroczymski) z połowy 1540 roku⁶⁵. Z tekstu tej sprawy wynika, że strona pozwana dopiero po siedmiu latach od kupna ziemi dokonała w czerwcu 1538 r. intromisji i w dwa miesiące później dozwoliła na jej skreślenie⁶⁶. Nie postarała się następnie o powtórne dokonanie intromisji, a nikt, w tym strona powodowa (uprzedni sprzedawca), nie kwestionował, mimo skreślenia intromisji, prawnego posiadania ziemi przez pozwanych. Dopiero po sankcji zbioru

a—a etiam, Wil.

b brak w Wil.

c seu Wil.

d—d se habere pretendat, Wil.

e et Wil.

f—f brak w W.

g możliwe observatur, Gd.

h—h tamen a quadraginta annis citra vel ultra introducta est et in praesenti convencione Wil.

i—i brak w Wil.

j—j et, Wil.

⁶⁵ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 33, fol. 16 i 17, oraz *terrestria Cracoviensia* 169, fol. 157—159, WAP Kraków.

⁶⁶ Zakroc. Grodzka wieczysta 4, *Introligatio Prziborowice*, fol. 171 i 171v.

Goryńskiego powód w oparciu o artykuł *De necessitate intromissionis* domaga się zwrotu ziemi na tej zasadzie, że prawne posiadanie ziemi bierze początek od prawnie dokonanej intromisji. Ponieważ zaś pozwani dopuścili do skreślenia intromisji przed rozpoczęciem sporu, przeto sami pozbawili się tytułu prawnego do ziemi⁶⁷.

Pozwani jednakże, zwrócili uwagę, w związku z zarzutem skreślenia intromisji w 1538 roku, że: ...*ad intromissionem se non referebant allegantes non haberi in communi usu intromissionem ad constitutionem ordinatam statuto in Ducatu Mazoviae*.

Argumentu tego nie można by oczywiście wysunąć, ani tym bardziej dopuścić do skreślenia intromisji, a później jej nie dopełnić, gdyby artykuł *De necessitate intromissionis* obowiązywał prawnie na zasadzie sankcji z 29 stycznia 1532 r., jak tego dowodzi Balzer. Przepis *De necessitate intromissionis* traktowany był więc jako konstytucja sejmowa mazowiecka i wszedł w życie od razu w roku 1531. Byłyby trudności, gdyby później chciano w jakikolwiek sposób coś w tym zmienić. Jedynie tylko z racji niewyjaśnionego stanu prawnego, jaki wytworzył się na Mazowszu wskutek odmowy udzielenia przez króla sankcji zbiorowi Prażmowskiego trzeba było potwierdzić wstecz tę konstytucję.

Dodatkowe świadectwo, że artykuł *De necessitate intromissionis* traktowano zawsze jako przepis prawny obowiązujący od 1531 r. dają *Excerpta mazowieckie* z roku 1576, gdzie w artykule o wwiązaniu⁶⁸ jest następujące zdanie: „Kto nabędzie imienia jakiego... (z potrzeby prawa y zwyczaju w Xięstwie Mazowieckim, w roku 1531 od Niedziele Reminiscere, która jest wtóra w Post wstąpiwszy, w używanie wziętego)...”.

Dalsze zdanie w tym artykule w *Ekscęptach* brzmi następująco: „... a ktobykolwiek na dobra nowym prawem abo tytułem nabyte, nie miał wwiązania w xięgach ziemskich wpisanego, od czasu wyżej opisanego, a to jest, roku 1531, chociażby te dobra istotnie dzierżał y używał ich, tedy mu nie idzie preskrypcja, ani dawność ziemska w onych dobrach, które zawdy mogą być wykupione przez bliskie, iakoby też były zastawne”.

W świetle przytoczonych przekazów źródłowych nieuzasadniony jest argument Balzera, że w r. 1540 wskutek zapomnienia daty sankcji zbioru Prażmowskiego cofnięto datę a quo artykułu *De necessitate intromissionis* do roku 1531. Współcześni jak widać niczego w tym względzie nie zapominali, lecz traktowali ten artykuł jako obowiązujący przepis prawny, konstytucję, uchwaloną na sejmie mazowieckim w roku 1531 i razem z innymi przepisami podaną królowi na sejmie w 1532 r. do zatwierdzenia. Niezatwierdzenie wów-

⁶⁷ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 33, fol. 17: ...*actorea pars eo lucrare volens, quod ipsi emptores acticata intromissione ante litem contestatam cancellare admiserunt, prout liber obloquitur*.

⁶⁸ Vol. Leg. II, 940.

czas na sejmie koronnym zbioru statutów mazowieckich stworzyło pewien stan dezorientacji, o którym już wyżej pisaliśmy i dało pewne podstawy do powątpiewania o mocy obowiązującej artykułu *De necessitate intromissionis*.

Dla usunięcia tych wątpliwości musiano w zbiorze Goryńskiego, potwierdzonym przez króla, zamieścić wyjaśnienie co do terminu a quo obowiązywania artykułu *De necessitate intromissionis* i ustalić ten termin na rok 1531. Wydaje się więc, że to przesunięcie daty ma rzeczywiste uzasadnienie i dostatecznie przemawia za brakiem sankcji dla zbioru Prażmowskiego w 1532 r.

Fakty uzupełniania brakujących intromisji spotyka się w zapiskach sądowych mazowieckich po roku 1540 bardzo często⁶⁹. I dlatego trudno się zgodzić z twierdzeniem Balzera, że „jeżeli statut drugi zażądał obecnie tej formalności co do wszystkich wwiązań od roku 1531 począwszy, to tym samym zachwiewał i podawał w wątpliwość cały szereg tego rodzaju aktów dawniejszych, co do których brakujące formalności nie łatwo już, przynajmniej nie w każdym wypadku uzupełnić się dały“. Gdyby przepis Statutu drugiego był, jak pisze Balzer, „wyraźnie przeciwko tym, którzy wbrew wyraźnym postanowieniom obowiązującego prawa stosowali się jeszcze do starego zwyczaju“, byłaby o tym mowa w jego treści.

IV

Stosowanie poszczególnych przepisów projektu zbioru Prażmowskiego w latach 1532—1540 nie podlega, naszym zdaniem, dyskusji. Wskazaliśmy już wyżej na artykuł *Virgines et puellae nobiles bona sua distrahere non possunt*. Pochodzi on z części zbioru, zawierającego prawo zwyczajowe, a strony powołują go w roku 1534 *iuxta consuetudinem terrae scriptam, quae est per Maiestatem Regiam in convencione Piotrcoviensi confirmata...* (Zob. cytowaną w przypisie 33 zapiskę sądową zakroczymską).

Obecnie możemy przytoczyć dalsze przykłady stosowania przepisów tego zbioru w praktyce. Blisko pół roku po obradach sejmu krakowskiego znajdujemy w księgach sądowych warszawskich, pod datą 17 czerwca 1532 r., następującą zapiskę: ... *Domini in actu contenti... adhaerendo statuto et consuetudini terrestri decreverunt ut praefatus Nicolaus Zalocha Czosznowsky veniat ad sessionem in turri infra hinc ad duas septimanas: ... prout statutum et consuetudo scripta lacijs disponit*⁷⁰.

Również w roku 1534 w sprawie o napaść strony działają: ... *iuxta statutum ducatus Mazoviae ac consuetudines scriptas*⁷¹.

W roku 1533 znajdujemy zapiskę: ... *Quia rapae nondum supercreverunt*

⁶⁹ Np. Zakrocz. ziem. wiecz. rel. 36, fol. 7 (r. 1541) *Introligatio Slonczewo*, według zapisu z 1539 r.

⁷⁰ Akta ziemi i grodu warsz. 16, *Decretum Czosznowo*, fol. 452a.

⁷¹ Zakrocz. ziem. wiecz. rel. 22, fol. 139 v.

*nec consignatae ramis fuerunt iuxta statutum et consuetudinem terrae*⁷², która odnosi się do artykułu „De rapis“, z części zwyczajowej zbioru⁷³.

W roku 1534 strony powołują: ...*statutum et consuetudo antiqua de expulsis inducendis*..., wyraźnie wskazując: ...*ultima clausula in eodem contenta incipit sic: si vero domina dotaliciis aut aliquis tenutarius*...⁷⁴. Klauzula ta zawarta jest w zbiorze w artykule *De expulsis inducendis in possessionem*⁷⁵.

W roku 1536/37 widzimy z kolei powołanie się na: ...*statutum de coequatione bonorum*⁷⁶, który znajdujemy w zwyczajach w artykule *De coequatione bonorum*⁷⁷.

W roku 1533 powołano w rozprawie *consuetudines terrestres scriptas* oraz *Statutum de vulneratione nobilis die terminorum*⁷⁸ księcia Konrada. Wysokość rocznicy, 15 kóp groszy, wskazuje w tym wypadku na znany nam z roku 1496 statut Konrada III, który w artykule *Cum unus alium vulneravit die terminorum*⁷⁹ wyznacza za tego rodzaju przestępstwo ogólną karę 15 kóp groszy w półgroszkach.

Istnieją jednak mimo to zapiski, w których zacytowane artykuły statutów mazowieckich nie dają się utożsamić z żadnymi ze znanych nam w zbiorach statutów i zwyczajów Mazowsza.

Do takich należy np. zapiska zakroczymska z roku 1534, w której czytamy: ...*allegando illud articulum statuti intelligere de contractibus et arbitracionibus inter principales partes et non fideiussores eorum*...⁸⁰.

Osobną grupę stanowią wzmianki w księgach sądowych, w których statuty cytowane są niedokładnie, lub też według redakcji, których dzisiaj nie znamy.

Do nich należy jedna z zapisek zakroczymskich z dnia 10 sierpnia 1532 r., gdzie strony powołują *Statutum Ducatus Mazoviae contra occupatores dotaliciorum*⁸¹. Ze względu na treść sprawy można przypuszczać, że chodzi tu o artykuł zbioru Prażmowskiego *De perpetuitate dotaliciorum*⁸², który w końcowej swojej części także odwołuje się do statutu i zwyczaju mazowieckiego. Również w sprawie z roku 1534 strony zaznaczają: ...*Statutum Ducatus Mazoviae qui incipit: Divisionem antiquam et divisores alle-*

⁷² Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 221.

⁷³ MK I, fol. 70 v.

⁷⁴ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 474.

⁷⁵ MK I, fol. 74.

⁷⁶ Akta ziemi i grodu warsz. 18, fol. 1104.

⁷⁷ MK I, fol. 102 v.

⁷⁸ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 234.

⁷⁹ MK I, fol. 36 v., oraz Balzer, Arch. Kom. Prawn., V, s. 294.

⁸⁰ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 435.

⁸¹ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 100.

⁸² MK I, fol. 95 v.

gans...⁸³. Można sądzić, że ten przekaz odnosi się do artykułu *De divisione perpetua* ze zwyczajów zbioru Prażmowskiego, aczkolwiek ściśle takiej redakcji, jak wyżej cytowana, tam nie znajdujemy⁸⁴.

W roku 1537 strony w sporze działają: ...*inhaerendo statuto Ducatus Mazoviae quod disponit, quia appellatio pro percussione et ordine terrestri admitti non debet*⁸⁵. W tym wypadku jest to, jak sądzimy, odwołanie się do artykułu *Appellatio pro ordine terrestri non debet admitti ad terminos generales neque inscriptione debiti*, zbioru⁸⁶. Oprócz zwyczajów prawnych mazowieckich, powoływane również bywają artykuły statutów książęcych według redakcji wcześniejszych niż zbiór Prażmowskiego.

Przykładowo zaliczyć tu można zapiskę z roku 1534, powołującą *statutum Ducatus Mazoviae ex antiquae conservationis*, z roku 1377, *qui incipit: Divisio non ratificata nec libro inscripta triennio perpetualiter vult probare*...⁸⁷. Takie sformułowanie tego artykułu bliższe jest raczej statutowi Ziemowita III zawartemu w rękopisie petersburskim, drukowanym przez Balzera⁸⁸. Rękopis Metryki Koronnej I przekazuje ten artykuł pod tytułem *Divisio perpetuatur triennio*, przy czym wprowadzono tu pewną zmianę w porównaniu do poprzednich redakcji, polegającą na dodatkowym obowiązku wpisania podziału do ksiąg⁸⁹.

W zapisce z roku 1536⁹⁰ powołany jest statut *De iniciacione*. Jest to artykuł statutu Janusza I, który Prażmowski wymienia pod tytułem *De inicio homicidii*⁹¹, a rękopis petersburski Balzera pod tytułem *De inicio*⁹².

Odmienne przedstawia się sprawa cytowania w księgach ziemskich zbioru Goryńskiego. Jest to konsekwencja wydania tego zbioru drukiem przez Vietora w roku 1541, podczas gdy zbiór Prażmowskiego, jak choćby powyższy sposób powoływania wskazuje, drukiem nigdy wydany nie był.

Cytowanie zbioru Goryńskiego ułatwione było dzięki ustalonej foliacji druku. Powoływano więc np. po roku 1541: *statutum intitulum: Causa ordinis terrestris folio LX*⁹³, *statutum de expulsis inducendis sanctitum*,

⁸³ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 474.

⁸⁴ Por. MK I, fol. 103.

⁸⁵ Akta ziemskie powiatu błońskiego 7, fol. 365.

⁸⁶ MK I, fol. 89 v.

⁸⁷ Zakroc. ziem. wiecz. rel. 32, fol. 474. Podobnie akta ziemi i grodu warsz. 17, fol. 244 i 18, fol. 263.

⁸⁸ Arch. Kom. Prawn. V, s. 237, art. 6. Por. także Helcel, SPPP I, s. 271, art. 6 i Arch. Kom. Prawn., III, s. 309, art. 6.

⁸⁹ MK I, fol. 2.

⁹⁰ Akta ziemi i grodu warsz. 18, fol. 609.

⁹¹ MK I, fol. 6 v.

⁹² Balzer, Arch. Kom. Prawn., V, s. 244.

⁹³ Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 236 v.

*folio LIX*⁹⁴, *statutum Ducatus Mazoviae folio tricesimo sexto titulo de impugnacione intromissionis*⁹⁵, *statutum Ducatus Mazoviae fol. XXXV*⁹⁶ *cap. de necessitate intromissionis*⁹⁶, itd.

Obecnie można już sformułować pewne spostrzeżenia ogólne. Pierwszy po inkorporacji zbiór statutów i zwyczajów sądowych Mazowsza nie uzyskał aprobaty królewskiej na sejmie koronnym w styczniu 1532 r. Wywołało to, zwłaszcza w początkowym okresie, pewną dezorientację w przedmiocie stosowania prawa na Mazowszu.

Do stosowania zawartych w zbiorze Prażmowskiego przepisów uprawniał jednak artykuł: *Confirmatio statutorum et consuetudinum Ducatus Mazoviae* przywileju piotrkowskiego Zygmunta I z 27 grudnia 1529 r., wszelako tylko o tyle, o ile przepisy te nie zostały przez Prażmowskiego samowolnie zmienione.

Na wymienioną podstawę prawną powoływano się też w praktyce sądowej na Mazowszu w latach 1532—1540. Nie powoływano natomiast nigdy domniemanej sankcji królewskiej z 29. I. 1532 r.

Jest rzeczą naturalną, że w tych warunkach zbiór Prażmowskiego, jako prawo obowiązujące, ogłoszony nie został, ani też nie był wydany drukiem. Zbiór ten należy traktować jako pierwszą z późniejszych kolejnych prób skodyfikowania prawa mazowieckiego. Jak wskazują *Postulata Masoviensium*, w roku 1533 istniał już nowy projekt zbioru praw mazowieckich⁹⁷. Zbiory te krążyły w odpisach po Mazowszu, na dowód czego posiadamy obecnie cztery rękopisy tych zbiorów z lat 1532—1539⁹⁸.

W sądach mazowieckich cytowano zarówno artykuły z projektu zbioru, jak i statuty i zwyczaje w zbiorze Prażmowskiego nie zamieszczone. Artykuły z projektu zbioru nie były zresztą uznawane przez przeciwników Prażmowskiego. Stąd w niektórych sądach stosowano właśnie te przepisy, które Prażmowski zmienił lub odrzucił.

Z tych wszystkich przyczyn, pierwszym, prawnie obowiązującym zbiorem statutów i zwyczajów mazowieckich po inkorporacji Mazowsza jest dla nas kodyfikacja przeprowadzona przez Piotra Goryńskiego i potwierdzona przez Zygmunta I w styczniu 1540 r.

ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH W WARSZAWIE

⁹⁴ Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 797, 800.

⁹⁵ Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 799.

⁹⁶ Akta ziemi i grodu warsz. 9, fol. 800.

⁹⁷ Rkps Czart. (*Acta Tomic.*) nr 272, s. 286: ...*Item quod Maiestas sua Regia statuta Ducatus Mazoviae per dominum palatinum modernum et consiliarios nec non nuntios terrarum Suae Serenissimae Maiestati Regiae porrigenda approbare et confirmare gratiose dignaretur.*

⁹⁸ Rękopis Wilanowski AGAD, rękopis Metryki Koronnej I AGAD, rękopis gdański WAP Gdańsk, rękopis Biblioteki Narodowej nr 3074 (projekt kodyfikacji z 1536 r.).

SUR LE FONDEMENT DE L'APPLICATION DES STATUTS
ET DU DROIT COUTUMIER EN MAZOVIE DANS LES ANNÉES 1532—1540

Résumé

L'ancien droit de Mazovie représente l'un des domaines de l'histoire de l'ancien droit polonais, le moins exploré. La raison supplémentaire, engageant aux recherches et à l'étude dans ce domaine, est le caractère spécifique et local de l'ancien droit mazovien, le distinguant du droit polonais de la Couronne du Royaume Polonais (*Corona Regni Poloniae*). Les particularités du droit mazovien découlait du fait que l'évolution des rapports politiques, juridiques et économiques en Mazovie suivait son propre chemin, malgré l'existence d'influences venant du Royaume.

La consolidation de l'Etat polonais, qui s'affirma après l'année 1320 en rapport avec la fin de la période du morcellement féodal influa d'une manière décisive sur le développement du droit en Pologne. Le progrès économique fit que le droit se développa comme droit corporatif, et engloba, en principe, l'ensemble de l'Etat polonais unifié. Cependant, la Mazovie n'entra point, en 1320, dans cet Etat.

La formation du droit mazovien autochtone était liée à l'existence, au cours de la période allant de 1320 à 1526, d'une Mazovie séparée, rattachée à la Couronne au point de vue politique et juridique par des accords de vasselage, pays où le morcellement féodal avait persisté jusqu'au début du XVIe siècle.

En Mazovie, chaque petit duché possédait son droit local, consistant en statuts princiers et en droit coutumier. Au XVe siècle, on avait réalisé une codification partielle de ce droit. A partir de la deuxième moitié du XVe siècle, on voit se produire l'incorporation successive à la Couronne de Pologne des duchés particuliers — au fur et à mesure de l'extinction des lignes princières qui y régnaient. Cependant, dans les duchés incorporés restaient toujours en vigueur le droit et l'organisation judiciaire autochtones. La dernière incorporation (de la Mazovie orientale) eut lieu en 1526, après la mort des derniers ducs mazoviens. La réunion à la Couronne de ce dernier duché mazovien, possédant un territoire étendu, fut considérée comme acte d'incorporation définitive de toute la Mazovie.

Le désir de la Mazovie de maintenir, après 1526, les particularités de son droit aboutit, dans les années 1532 et 1540, à deux grandes codifications de ce droit. Ces codifications eurent lieu en vertu d'un privilège général du roi Sigismond I, octroyé à la Mazovie à Piotrków, le 27 décembre 1529. Ce privilège confirmait au Mazoviens leur propres statuts et leur droit coutumier.

La première codification mazovienne, de 1532, est connue sous le nom de recueil de Prażmowski, et la deuxième, de 1540, sous celui de recueil de Goryński. Il existe une divergence d'opinions au sujet de la question suivante: le recueil de 1532, a-t-il obtenu, oui ou non, la sanction royale? Cette question fut résolue en 1900, d'une manière en apparence décisive, par Oswald Balzer, qui reconnut que ce recueil avait été confirmé par le roi Sigismond I. Balzer, notamment, ayant systématiquement classé les matériaux dont il disposait, s'était servi de rares données provenant de l'époque pour affirmer que les circonstances alors existantes avaient permis cette codification, et que, d'autre part, le recueil du droit mazovien, de 1522, avait été sanctionné par le roi à la diète de Cracovie, et avait été publié ensuite et introduit en Mazovie par le lieutenant du roi, Prażmowski.

Ce fait, tel que l'interprète O. Balzer, a une singulière importance pour l'histoire du droit mazovien.

D'autre part, les recherches, que l'auteur a entreprises dans les sources n'ayant pas été mises à profit dans les travaux précédents, ont permis de découvrir plusieurs nouveaux faits, complétant les connaissances dans cette question. Les considérations de l'auteur mènent à la conclusion que le recueil de Prazmowski n'a pas été confirmé par le roi en 1532, ni publié non plus par son lieutenant en Mazovie au cours de la même année. Néanmoins, les prescriptions contenues dans le recueil étaient appliquées dans la pratique judiciaire en Mazovie, en vertu du privilège de 1529. Ceci est attesté par les inscriptions dans les livres judiciaires de l'époque.

Or, l'auteur arrive à la conclusion que le premier recueil des statuts et des règles du droit coutumier mazovien, que ait été en vigueur après l'incorporation de la Mazovie, est celui qui a été composé par les soins du lieutenant du roi, Pierre Goryński, et sanctionné par Sigismond I, le 17 janvier 1540.